

DARIUS BARASA

XIX A. RELIGINIO PRABUDIMO JUDĖJIMAI EUROPOJE IR SURINKIMAI PRŪSIJOS LIETUVOJE

ANOTACIJA: Istoriografijoje iki šiol buvo akcentuojamas surinkimininkų arba maldininkų judėjimo Prūsijos Lietuvoje išskirtinumas, savarankiškumas. Teigta, kad šiam judėjimui įtakos nedarė išorės veiksniai – Europoje vykę religiniai Prabudimo judėjimai. Tačiau aptinkami faktai, vis dažniau verčia klausti ir abejoti, ar tikrai Prūsijos Lietuvos surinkimai neturėjo sąveikos su kitais neopietistiniais judėjimais ir nepatyrė jų įtakos? Atidesnis žvilgsnis į europinį Prabudimo judėjimą leidžia išvelgti sąveikų tarp regionų ir dvasinių-religinių idėjų recepcijos galimybes.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Prūsijos Lietuva, maldininkai, surinkimininkai, neopietizmas, Prabudimo judėjimas, Karaliaučiaus konsistorija, Vilius Gaigalaitis.

1904 m. Karaliaučiuje buvo išleistas Rytų Prūsijos bažnyčios istorijai skirtas evangelikų Bažnyčios sinodo komisijos raštų pirmasis tomas. Jame evangelikų liuteronų kunigas, mokslininkas, politikas ir Prūsijos Lietuvos kultūros ir visuomenės veikėjas dr. Vilius Gaigalaitis (1870-1945) paskelbė savo daugiamečio nuoseklaus tyrinėjimų rezultatus – istorinę apybraižą apie surinkimininkų judėjimo raidą Prūsijos Lietuvoje¹. Ši studija ir joje skelbti teiginiai, netgi

¹ Wilhelm Gaigalat, *Die evangelische Gemeinschaftsbewegung unter den preussischen Litauern. Geschichtliches und Gegenwärtiges*, (Schriften der Synodalkommission für ostpreussische Kirchengeschichte, kn. 1), Königsberg, 1904; [W. Gaigalaitis], *Ewangeliszki Surinkimai Lietuvoje. Isztyrinėjimai apie jų Pradžią, Augimą bey dabartinį Buwį*, Priekulė, 1905.

prabėgus šimtmečiui neprarado aktualumo. Ji gausiai cituojama ir nuolat traukiama į šiuolaikinių mokslinių straipsnių bibliografijos sąrašus.

Gaigalaičio studijos Karaliaučiuje ir Berlyne, skaitytos paskaitas Vokietijos ir Rusijos universitetuose, aktyvus dalyvavimas istorijos ir kultūros draugijų veikloje, galiausiai išrinkimas į Prūsijos landtago deputatus lėmė jo gilią ir plačią erudiciją. Rašydamas minėtą veikalą apie surinkimininkus, Gaigalaitis neabejotinai žinojo apie Europoje, o ypač Vokietijoje, XIX a. kilusio ir išpopuliarėjusio religinio Prabudimo judėjimų (*Erweckungsbewegung*) bangą. Apie tai jis užsiminė savo leidinio pratarinėje teigdamas, kad paskutiniais dešimtmečiais evangelikų draugijų (bendruomenių) judėjimas Vokietijoje, ypač vakarinėje ir pietinėje jos dalyje, tapo vėl išskirtinai aktyvus. Tačiau Gaigalaitis taip pat pažymėjo nesiekęs ištirti šio plataus europinio religinio judėjimo, tačiau susitelkęs ties itin pastebimu religiniu draugijų gyvenimu lietuviškoje Rytų Prūsijos šiaurinėje dalyje. Pasak jo, tas judėjimas čia buvęs pakankamai nepriklausomas bei uždaras². Taigi Gaigalaitis gana aiškiai nurodo surinkimininkų arba maldininkų judėjimo Prūsijos Lietuvoje išskirtinumą bei savarankiškumą, kuriam įtakos nedarė išorės veiksniai, t. y. Europoje vykę religiniai Prabudimo judėjimai.

1896 m. Klaipėdoje vykusioje dvasininkų sinodo konferencijoje, kurioje pagrindiniu debatų objektu tapo lietuvių surinkimai, buvo iškeltos 4 skirtingos tezės dėl šio judėjimo kilmės. Anot jų, surinkimininkų judėjimo susiformavimą galėjo paskatinti: 1) ankstyvasis XVII-XVIII a. pietizmas; 2) hernhuterių misijos; 3) zalcburgiečių atsikėlėliai. Ketvirtoji tezė neigė bet kokių įtakų galimybę. Pasak jos, surinkimininkų sąjūdis buvęs specifinis lietuvių, be kokios nors išorės įtakos kilęs judėjimas³. Surasti moksliskai pagrįstus atsakymus į šiuos klausimus Karaliaučiaus konsistorija pavedė Gaigalaičiui, kuriam tai tapo pretekstas išplėsti ir labiau įsigilinti į ankstesnius tyrinėjimus⁴. Pasiremdamas rastomis šaltinių užuominomis ir pagrįstais duomenimis, Gaigalaitis priėjo prie išvados, kad surinkimams atsirasti įtakos daugiau ar mažiau turėjo visi trys minėtieji sinodo konferencijos veiksniai: Halės pietizmas, hernhuteriai ir zalcburgiečiai. Kadangi maldininkų susibūrimai Prūsijos

² Ibid., p. I.

³ Ibid., p. II.

⁴ Plg., [Theodor Preuss], „Zur Geschichte der Gesellschaft“, *Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft*, 1895, t. 20, p. 196-199.

Lietuvoje kilo kur kas anksčiau, nei po Europą pasklido religinio Prabudimo judėjimai, jų įtaka, formuojantis surinkimininkų judėjimui, turėjusi būti minimali arba jos išvis nebūta.

Įdomu, kad panašios mintys dėl maldininkų judėjimo kilmės randamos bei fiksuojamos amžininkų liudijimuose. Antai, 1829 m. Karaliaučiaus konsistorijos rašte Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerijai Berlyne nuogaustauta dėl tarp kai kurių maldininkų pasireiškusių separatizmo nuokrašto bažnyčios tendencijų. Tuo pačiu buvo ginama didžioji dalis surinkimininkų, pažymint jų pamaldumą, lojalumą krašto bažnyčiai ir daromą teigiamą įtaką parapijų dvasiniam gyvenimui. Kartu buvo pažymėta, kad maldininkai pirmiausiai sutinkami išskirtinai tik Prūsijos Lietuvoje (Lietuvos provincijoje) bei dar kai kuriose mozūriškose parapijose (Fürstenwalde, Neidenburg). Iš kur kilo maldininkų susibūrimai, anot konsistorijos, nėra aišku, tačiau jie nesą susiję su naujų laikų judėjimais, o veikia su zalcburgiečių atvykėliais⁵.

1843 m. Karaliaučiaus generalinis superintendentas Ernstas Vilhelmas Christianas Sartorius (1797-1859) tarnybiniame pranešime ministerijai nurodė, kad maldininkų judėjimo ištakas jis linkęs matyti dar XVIII a. Friedricho Wilhelmo I valdymo metais ir atitinkamai sieti su Augusto Hermanno Frankės (1663-1727), Franzo Alberto Schultzo (1692-1763) Halės pietizmo įtaka⁶.

1862 m. Gumbinės valdžios rašte ministerijai Berlyne perspėta, kad maldininkų nereikia painioti su vadinamaisiais „prabudusiaisiais“ (*Erweckten*), kurie tik visai nesenai šiuose kraštuose pasirodę, lygiai taip pat kaip ir Amerikoje, Airijoje ar įvairiose Vokietijos vietose. Šie naujieji Prabudimo judėjimai esą labiau paplitę tarp jaunų žmonių. Dėl to padaugėję ir pranešimų apie dažnus ekscesus – drebulių krečiamus, dejuojančius, rėkiančius, verkiančius ir pan. - šių susirinkimų narius. Ir esą šitie vadinamieji „prabudusieji“ iš pat pradžių nieko bendro neturėję su maldininkais. Netgi priešingai, - „prabudusieji“ maldininkus paniekiamai vadinę „drungnais“, „atgyvenusiais krikščionimis“, o pastarieji su susirūpinimu ir nepasitikėjimu žiūrėję į savo kritikų ekscentrišką elgesį⁷.

⁵ Karaliaučiaus konsistorijos pranešimas Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerijai Berlyne, 1829 m. kovo 24 d., GStA PK, Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, (be paginacijos).

⁶ Generalinio superintendente E. Sartoriaus pranešimas ministrui J. Eichhornui Berlyne, 1843 m. kovo 11 d.; GStA PK, Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, No 3, be paginacijos.

⁷ Gumbinės apygardos valdžios raštas vidaus reikalų ministrui von Jagowui Berlyne, 1862 m. gegužės 17 d., GStA PK, Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, No 3 Beiheft, be paginacijos.

Taigi pateikti pavyzdžiai rodo egzistavusį tam tikrą supriešinimą ar taikosyrą tarp surinkimininkų sąjūdžio Prūsų Lietuvoje ir religinio Prabudimo judėjimų Europoje. Sudaroma nuomonė, kad tarp jų nebūta jokios sąveikos, o ir jų kilmė buvusi skirtinga.

1904 m. Gaigalaičio iškeltiems teiginiams dėl surinkimų Prūsijos Lietuvoje genezės ir savitumo iš esmės pritarė vėlesni tyrinėtojai. Visgi jie buvo linkę šį maldininkų judėjimą matyti kaip kur kas platesnio, europinio masto religinio prabudimo proceso dalį. Kitaip tariant, surinkimininkai, nepaisant pripažinto tam tikro jų savitumo, uždarumo ir savarakniškos judėjimo kilmės, buvo traktuojami kaip „prabudusiųjų“ judėjimo dalis“. Vokiečių istorikas Walteris Hubatschas (1915-1984) Prūsijos Lietuvos surinkimų tradiciją laikė glaudžiai susijusia su moderniuoju laikų religinio prabudimo judėjimais⁸. O lenkų istorikui Grzegorzui Jasinskiui surinkimai Rytų Prūsijoje buvo lokali didelio, Europą ir Šiaurės Ameriką apėmusio, judėjimo dalis, kurio esmė – pasipriešinimas įsivyravusiam racionalizmui, besireiškiančiam dechristianizacijos procesui, siekis grįžti prie pradinio krikščioniško tikėjimo ir tikrojo pamaldumo⁹.

Netrukus po to, kai pasirodė Gaigalaičio tyrinėjimai, Vokietijoje buvo išleistas Ludwigo Tiesmeyerio (1835-1919) redaguotas daugiatomis veikalas apie XIX a. Prabudimo judėjimus Vokietijoje. Prūsijos Lietuvos maldininkai čia pavaizduoti kaip savitas lokalus judėjimas, tačiau tuo pačiu ir kaip integrali viso Prabudimo judėjimo Vokietijoje dalis¹⁰. Panašiam kontekste surinkimininkai minimi ir Ericho Beyreutherio (1904-2003) studijoje, kurioje apžvelgti Prabudimo judėjimai Europoje¹¹.

Nors ir yra pabrėžtinai akcentuojamas Prūsijos Lietuvos surinkimininkų sąjūdžio savitumas, uždarumas ir atsiribojimas nuo išorės įtakos, tačiau jų

⁸ Walter Hubatsch, *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*, Göttingen, 1969, t. 1, p. 306.

⁹ Grzegorz Jasinski, „Neopietyzm a postawy narodowe. Ruch gromadkarski na Mazurach w XIX i XX w. (do 1956)“, *Gdański Rocznik Ewangelicki*, 2014, Nr. 8, p. 108; Grzegorz Jasinski, „Apie liuteronybės diferenciaciją Rytų Prūsijoje. Pastabos dėl surinkimų Mozūrijoje XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje“, *Kristijono Donelaičio epochos kultūrinės inovacijos*, sud. Silva Pocyte, (*Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. 26), 2013, p. 136.

¹⁰ Ludwig Tiesmeyer, *Die Erweckungsbewegung in Deutschland während des 19. Jahrhunderts*, Kassel, 1910, t. 4, p. 73-98.

¹¹ Erich Beyreuther, *Die Erweckungsbewegung, (Die Kirche in ihrer Geschichte, t. 4)*, Göttingen, 1977, p. 35.

sugretinimas su kitais gausiai Europoje reiškusiais Prabudimo judėjimais arba, kitaip tariant, maldininkų anklavas, apsuptas gausių kitų ir lygiagrečiai egzistavusių Prabudimo judėjimų verčia klausti ir abejoti, ar tikrai Prūsijos Lietuvos surinkimai neturėjo sąveikos su kitais neopietistiniais judėjimais ir nepatyrė jų įtakos? Tuo labiau, kad esama tam tikrų užuominų ar faktų, kurie leistų kelti panašius klausimus ar bent daryti tam tikras prielaidas. Antai, apie vieną žymiausių maldininkų sakytoją Klimką Grigelaitį (1750-1825), pradėjusį vieną pagrindinių surinkimininkų kryptį – klimkiškių, teigta, kad jį šiam neopietistiniam judėjimui „*prabudino*“ žmonių, atvykusių iš Anglijos į Klaipėdą, pamokslas¹². O štai 1823 m. konsistorijos ataskaitoje pranešta, kad Laukiškos (vok. Laukischken) parapijoje, Labguvos apskrityje, maldininkų vyriausiasis buvęs inspektorius Rhenius iš Bachmano (Klaipėdos apyl.), kuris instrukcijas esą gaudavęs iš Anglijos. Tačiau ten pat suskubta pažymėti, jog šios žinios galėjusios būti nevisai patikimos¹³.

Verta paminėti ir tokią Barbarą Juliane Krüdener (1764-1824), kuri Prabudimo idėjas pasigavo sukdamasi rusų pasiuntinybės aplinkoje ir gyvendama įvairiose Europos sostinėse. Ji ne kartą lankėsi Karaliaučiuje, 1807 ir 1818 m., taip pat bemaž savaitę 1818 m. buvo apsistojusi Klaipėdoje. Čia rengė privačius maldos susirinkimus, į kuriuos daugiausia suplūsdavo žemesnio sluoksnio gyventojai. Kai tokią jos veiklą uždraudė vietos valdžia, ponia Krüdener maldos susirinkimus ėmė organizuoti pasienyje prie Palangos. Čia į juos susirinkdavę valstiečiai iš Klaipėdos apylinkių¹⁴. Nors ponia Krüdener netrukus išvyko į Kuršą, Klaipėdos krašte nepalikusi pasekėjų, tačiau galima spėti, kad vietos gyventojai turėjo galimybę susipažinti su maldininkams labai artimu veiklos pavyzdžiu, kuris ponios Krüdener atveju neabejotinai buvo perimtas iš užsienio.

Tyrinėtojai linkę išskirti baptistų religinės bendruomenės darytą ypatingą įtaką ir poveikį Prūsijos Lietuvos surinkimams. Ir ši įtaka labiausiai pasireiškė radikalesnėms surinkimininkų kryptims, kurios laikėsi kritiškos pozicijos oficialios krašto bažnyčios atžvilgiu. Tuo tarpu lojalūs ir prie krašto bažnyčios prisirišusius maldininkus baptistams paveikti sekėsi sunkiau. Baptistai kaip

¹² Wilhelm Gaigalat, *Die evangelische Gemeinschaftsbewegung unter den preussischen Litauern. Geschichtliches und Gegenwärtiges*, p. 9.

¹³ Suvestinė apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už bažnyčios ribų veikiančias religines draugijas už 1822 m., GStAPK, Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, No 3, Bd. 1, l. 31v.

¹⁴ Walter Hubatsch, *Geschichte der evangelischen Kirche Ostrpreussens*, p. 259-260.

ir surinkimininkai agitavo už vidinį atsinaujinimą, prabudimą. Pagrindiniai baptistų doktrinos principai buvo artimi maldininkams (pvz., Biblija kaip pagrindinis krikščioniško apreiškimo šaltinis, laisvė ją interpretuoti, tikėjimas vidiniu atgimimu, kurį turįs patirti kiekvienas asmuo individualiai, o Šv. Rašto skaitymas, malda ir pamaldumo siekimas yra to atgimimo rezultatas ir pan.)¹⁵.

Štai Darkiemio apkrityje XIX a. viduryje per dešimtmetį iš krašto bažnyčios išstojo ir pas baptistus perėjo 164 asmenys¹⁶. Įdomus maldininkų ir baptistų sąlyčio atvejis aprašytas Viešvilės parapijoje. Čia apie 1840 m. veikė toks Kenklė, kuris pats save buvo pasiskyręs sakytoju, nes klimkiškių vyresnysis sakytojas Mikelis Dargys atsisakė tai padaryti. Kenklė supriešino ir padalino maldininkus į dvi priešiškas stovyklas. Todėl Tilžės superintendantas Karlas Heinrichas Malkwitzas uždraudė jam pamokslauti. Kenklė dėl to nusprendė pereiti į baptistų bendruomenę, kuri mielai jį priėmė vildamasi, kad ir Kenklės pasekėjai kartu pas juos pereis¹⁷. Minėtame 1848 m. konsistorijos pranešime ministerijai Berlyne irgi galima aptikti tam tikras sąsajas tarp surinkimininkų ir baptistų. Rašte konsistorija itin teigiamai atsiliepė apie maldininkus, tačiau kartu pažymėjo, jog kartais tarp jų pasitaiko lengvabūdžių asmenų, kurie meta šešėlį ant viso maldininkų judėjimo. Vienas iš jų buvęs toks padienininkas Nagys (Naggies) iš Kusų parapijos. Jis beveik nemokėjęs skaityti, buvo visiškai nusigyvenęs, tačiau užsiėmė tariama dvasine sielovadi-
ne veikla, iš savo pasekėjų reikalaudavęs atlyginimo. Jis griežtai pasisakė prieš bažnyčią ir dvasininkus, religines apeigas: pamaldas, komuniją – visa tai laikė žmonių apgavystėmis. Kaip svarbi detalė čia paminėtas Nagio susidėjimas su baptistu Burba iš Klaipėdos, kuris irgi apibūdintas labai neigiamai¹⁸.

Iš pateiktų pavyzdžių būtų galima daryti prielaidą, kad maldininkai ar tam tikra jų dalis Prūsijos Lietuvoje buvo veikiami ar turėjo sąlyčio su naujųjų laikų Prabudimo judėjimais, kurių dauguma perimta iš įvairių Europos šalių. Puikus to pavyzdys galėtų būti kad ir tos pačios baptistų (ar bent artimos jai)

¹⁵ Grzegorz Jasinski, „Pomiędzy sektą a Kościołem. Gromadkarze litewscy i masurcy w XIX wieku (do 1885 roku)“, p. 38.

¹⁶ Walter Hubatsch, *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*, p. 304.

¹⁷ Wilhelm Gaigalat, *Die evangelische Gemeinschaftsbewegung unter den preussischen Litauern. Geschichtliches und Gegenwärtiges*, p. 15.

¹⁸ Karaliaučiaus konsistorijos raštas Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerijai Berlyne, 1848 m. balandžio 8 d., GStAPK, Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, be paginacijos.

bendruomenės atsiradimas Klaipėdoje. 1840 m. buvo pranešta apie vieną tokį vyresnįjį lėntpjūvininką Grimmą iš Klaipėdos, kuris buvo mokėsis kubiliaus, po to dailidės amato, tačiau paskui daug metų klajojęs po Šveicariją, kur buvo priimtas į baptistų (Wiedertäufer) bendruomenę. Grįžęs į Klaipėdą susirado bendraminčių ir pas valstietę Kuršienę (Kurschus), Smeltėje, Klaipėdos priemiestyje, pradėjo rengti susirinkimus, krikštyti, teikti komuniją¹⁹. Dar tais pačiais metais minėtoji bendruomenė pateikė Karaliaučiaus konsistorijai prašymą leisti nekliudomai atlikinėti apeigas²⁰.

Tiek archyviniai šaltiniai, tiek tyrinėtojai patvirtina, kad Prūsijos evangelikų liuteronų Bažnyčia maldininkus laikė patikimais krašto bažnyčios rėmėjais ir vienu iš instrumentu sukliudyti parapijiečiams pereiti į sektas, katalikybę ar kitus religinius judėjimus²¹. Kaip 1843 m. išsireiškė generalinis superintendantas Ernstas Wilhelmas Christianas Sartorius (1797-1859), [...] *maldininkai yra tvirčiausia apsauga nuo katalikybės plitimo Lietuvoje (Prūsijos Lietuvoje – aut. pastaba). Iš jų iki šiol nė vienas į katalikų bažnyčia neperbėgo [...]*²². Tačiau būta ir nemažo parapijų kunigų susirūpinimo, kad tarp maldininkų neįsigalėtų *sektantizmo dvasia*, ir rengiami susirinkimai nepakeistų oficialių bažnytinių pamaldų²³. Tas sektantizmo dvasios užkratas, kaip galima numanyti, daugiausia galėjo skliti iš pašalės, iš skirtingų Europos regionų, ir galėjo būti susijęs su įvairiais religinio Prabudimo judėjimais.

Dviprasmiška Prūsijos Lietuvos maldininkų laikysena, kai jie save vadino *prabudusiais (Erweckte)*²⁴, tačiau savęs netapatino ir nesiejo su vadinamaisiais naujų laikų kitais „prabudusiais“, o taip pat konservatyvi terpė bei palyginami menkos komunikacijos galimybės, vertė tyrinėtojus kalbėti apie tam tikrą

¹⁹ Karaliaučiaus konsistorijos pranešimas dėl Klaipėdoje veikiančios separatistinės religinės draugijos, 1840 m. liepos 23 d., GStAPK, Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, Bd. 1, l. 178r-179v.

²⁰ Grimmo iš Klaipėdos prašymas dėl leidimo netrukdomai atlikinėti apeigas, 1840 m. gegužės 25 d., GStAPK, Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, No 3, Bd. 1, l. 180r-182r.

²¹ Grzegorz Jasinski, „Pomiędzy sektą a Kościołem. Gromadkarze litewscy i masurcy w XIX wieku (do 1885 roku)“, p. 34.

²² Generalinio superintendente E. Sartorius pranešimas ministrui J. Eichhornui Berlyne, 1843 m. kovo 11 d.; GStA PK, Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, No 3, be paginacijos.

²³ Karaliaučiaus konsistorijos pranešimas Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerijai Berlyne, 1823 m. birželio 10 d., GStAPK, I HA Rep. 76 III Sekt. 2 Abt. XVI Nr. 1, Bd. 1, l. 29r.

²⁴ Ibid., p. 29r

maldininkų išskirtinumą ir savitą jų raidą šiame regione.

Tačiau, kita vertus, gal į surinkimininkus Prūsijos Lietuvoje buvo žvelgiama perdėm siauru žvilgsiu, atsietai nuo bendraeuropinio konteksto? Pasak Beyreutherio, neopietistinių judėjimų tyrimų atskiriems regionams netrūksta. Tačiau Prabudimo judėjimas buvo apėmęs visą protestantišką pasaulį, todėl bendram vaizdui susidaryti net žvilgsnis vien į vokiškas žemes yra palyginti per siauras. Reikalingas platus kontinentinis kontekstas, nes tik tokiu atveju galima pamatyti tam tikras sąsajas, kad tarkime, betarpišką Anglijos poveikį Vokietijos neopietistiniams judėjimams²⁵. Šio tyrinėtojo pavaizduotame plačiame Europos Prabudimo judėjimo žemėlapyje atsiskleidė itin gyvas ir be galo tankus neopietistinių judėjimų tinklas Anglijoje, Škotijoje, Nyderlanduose, Prancūzijoje, Šveicarijoje ir Vokietijoje. Ir tokiam kontekste Rytų Prūsijos lietuvių ir mozūrų surinkimai pasimatė kaip nežymi, nominali, nieko nelemianti grupė greta Brandenburgo, Saksonijos provincijos viename iš šiaurės rytų vokiškų žemių regionų²⁶. Žvelgdamas iš tokios perspektyvos Gerhardas Ruhbachas netgi ryžosi teigti, kad Poznanės, Rytų Prūsijos, Brandenburgo ir Saksonijos provincijose iš tikrųjų net nebuvo jokie Prabudimo judėjimo. Esą čia buvę tik paskiri būreliai „prabudusiųjų“ (*Erweckungsherden*), kurie čia atsirado hernhuterių misionierių, vietos pasauliečių ir kunigų dėka²⁷. Visgi dauguma kitų tyrinėtojų skeptiškai įvertino tokią nuomonę ir nėra linkę laikytis pozicijos, kad Prūsijoje į rytus nuo Elbės nebuvo Prabudimo judėjimo²⁸.

Plačiame europinio Prabudimo judėjimo kontekste Prūsijos Lietuvos maldininkai atrodo kaip atskira, izoliuota grupė, tačiau tuo pačiu negalima neižvelgti tam tikrų galimų sąveikų tarp pastarųjų ir aplink supusių gausių neopietistinių judėjimų kitose teritorijose bei regionuose. Nors teigiama, kad Vokietijoje Prabudimo judėjimas niekada nebuvo vieningas, veikiau, anot Beyreutherio, buvo daugiareikšmis ir įvairiapusis reiškiny, vis dėlto tam tikrų bendrumų ir sąveikų tarp skirtingų judėjimų būta²⁹. Antai, vakarų ir pietų

²⁵ Erich Beyreuther, *Die Erweckungsbewegung*, p. 1, 23.

²⁶ *Ibid.*, p. 35.

²⁷ Gerhard Ruhbach, „Die Erweckungsbewegung und ihre kirchliche Formation“, in *Die Geschichte der Evangelischen Kirche der Union: Die Anfänge der Union unter landesherrlichem Kirchenregiment*, t. 1, sudarė J. F. Goeters; R. Mau, Leipzig, 1992, p. 172.

²⁸ David L. Ellis, *Politics and Piety. The Protestant Awakening in Prussia, 1816-1856*, (*Studies in the History of Christian Traditions*, t. 186), Boston, 2017, p. 16.

²⁹ *Piety and Modernity: The Dynamics of Religious Reform in Northern Europe, 1780-1920*,

vokiečių žemių neopietistiniai judėjimai tuo pat laiku buvo veikiami Šveicarijoje ir Nyderlanduose vykusių evangelikų reformatų Prabudimo judėjimo. Žemutinio Reino regiono judėjimams didelę įtaką darė iš Viurtenbergo ir Badeno žemių sklidę Prabudimo judėjimas impulsai. O šiaurės vakarų vokiečių, ypač Bremeno, religinio Prabudimo sąjūdžiui buvo reikšmingas to paties Žemutinio Reino kaip dvasinio užnugario egzistavimas. Todėl neretai čia kalbama apie pietvakarių-šiaurės vakarų ašį, kurią apibrėžė ne vien geografinė aplinka, tačiau ir glaudūs religiniai-dvasiniai ryšiai³⁰. Šiuose regionuose buvo galima išvystyti šiuos bendrumus: aktyvi krikščioniškų draugijų veikla, tarpregioniniai asmeniniai kontaktai, vadovaujantis pasauliečių vaidmuo ir palyginti panašus pietizmo ir hernhuterių įtakos bei veiklos palikimas³¹.

Nemaža panašių tarpregioninės sąveikos ir dvasinių-religinių idėjų recepcijos atvejų galima rasti ir toje pačioje Prūsijos valstybėje. Vienas iš pavyzdžių galėtų būti neopietistinio sąjūdžio išplitimas Slupsko (vok. Stolp) apskrityje. Dvarininkas Gustavas von Belowas su Prabudimo judėjimu susipažino ir į jį įsijungė Berlyne, iš kurio grįžęs 1820 m. savo tėvų valdose Slupsko apskrityje, Rytų Pomeranijoje, ėmė skleisti neopietistines idėjas bei kartu dar su dviem broliais pradėjo rengti privačius maldos susirinkimus. Pastarieji tapo tokie populiarūs ir gausiai lankomi, kad valdžia buvo priversta imtis policinių priemonių ir gaisrinių švirkštų tiems susibūrimams išvaikyti³².

Tyrinėtojai dėl Prūsijos Lietuvos surinkimų ištakų iš esmės sutaria: judėjimas susiformavo tiesiogiai veikiant zalcburgiečių ir hernhuterių įtakai. Galimas vėlesnio periodo kaimyninių regionų neopietistinių judėjimų tarpusavio poveikis ir sąveikos dvasinių dvasinių-religinių idėjų perėmimo požiūriu svarstomos palyginti nedaug. Akivaizdžiai stokojama tarpregioninių lyginamųjų maldininkų ir kitų neopietistinių judėjimų tyrimų. Prūsijos Lietuvos surinkimininkų tyrimų atveju kol kas pasistūmėta tik iki lietuvių ir mozūrų surinkimų raidos palyginimo³³.

sudarė Anders Jarlet, Leuven: Leuven University Press, 2012, p. 242; Erich Beyreuther, *Die Erweckungsbewegung*, p. 3.

³⁰ Wilhelm Fr. Katzenbach, *Die Erweckungsbewegung. Studien zur Geschichte ihrer Entstehung und ersten Ausbreitung in Deutschland*, Freimund, 1957, p. 146.

³¹ David L. Ellis, *Politics and Piety. The Protestant Awakening in Prussia, 1816-1856*, p. 14.

³² Matthias Deuschle, „Erweckung und Politik. Zur preussischen Religionspolitik unter Friedrich Wilhelm III“, in *Zeitschrift für Theologie und Kirche*, 2009, t. 106, Nr. 1, p. 91-92.

³³ Grzegorz Jasinski, „Pomiędzy sektą a Kościołem. Gromadkarze litewscy i masurcy w XIX

Prūsijos Lietuvos maldininkų palyginimas su, pavyzdžiui, Brandenburgo ar Pomeranijos regionuose veikusiais „prabudusiaisiais“ leistų tuos pačius maldininkus pamatyti kur kas platesnėje – vokiško, o gal ir europinio Prabudimo judėjimo panoramoje.

APIBENDRINIMAS

Istoriografijoje iki šiol buvo akcentuojamas surinkimininkų arba maldininkų judėjimo Prūsijos Lietuvoje savitumas ir savarankiškumas. Teigta, kad šiam judėjimui įtakos nedarė išorės veiksniai – Europoje vykę religiniai Prabudimo judėjimai. Tokią nuomonę iš dalies patvirtina ir XIX a. istoriniai šaltiniai, to laikmečio amžininkų liudijimai. Dar daugiau – akivaizdus pačių surinkimininkų nenoras būti tapatinamiems ar siejamiems su kitų Europos šalių *naujų laikų prabudusiaisiais*. Visgi tuo pačiu aptinkama nemažai istorinių faktų, užuominų, kurie leidžia kalbėti apie galimas Prūsijos Lietuvos surinkimininkų judėjimo sąveikas su užsienio šalių neopietistiniais sąjūdžiais. Platus žvilgsnis į europinį Prabudimo judėjimą leidžia išvelgti sąsają tarp regionų ir dvasinių-religinių idėjų recepcijos atvejus. Todėl tai vėl verčia atsigręžti į Prūsijos Lietuvos maldininkus ir skatinama į juos ateities tyrimuose pažvelgti ne siauru, izoliuotu, bet platesniu, palyginamuoju su kitais Europos regionais požiūriu.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA:

BEYREUTHER ERICH, *Die Erweckungsbewegung, (Die Kirche in ihrer Geschichte, t. 4)*, Göttingen, 1977.

DEUSCHLE MATTHIAS, „Erweckung und Politik. Zur preussischen Religionspolitik unter Friedrich Wilhelm III“, in *Zeitschrift für Theologie und Kirche*, 2009, t. 106, Nr. 1, p. 79-117.

ELLIS DAVID, *Politics and Piety. The Protestant Awakening in Prussia, 1816-1856, (Studies in the History of Christian Traditions, t. 186)*, Boston, 2017,

GAIGALAT WILHELM, *Die evangelische Gemeinschaftsbewegung unter den preussischen*

wieku (do 1885 roku)“, in *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1999, Nr. 1, p. 17-42; Ryszard Otello, „Ruch gromadkarski w Prusach Wschodnich w latach 1848-1914“, in *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1976, Nr. 3, p. 307-238.

- Litauern. Geschichtliches und Gegenwärtiges, (Schriften der Synodalkommission für ostpreussische Kirchengeschichte, kn. 1), Königsberg, 1904.*
- GAIGALATIS WILHELM, *Ewangeliszki Surinkimai Lietuvoje. Isztyrinėjimai apie jų Pradžią, Augimą bey dabartinį Buvį, Priekulė, 1905.*
- Generalinio superintendente E. Sartoriaus pranešimas ministrui J. Eichhornui Berlyne, 1843 m. kovo 11 d.; GStA PK, Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, No 3.*
- Grimmo iš Klaipėdos prašymas dėl leidimo netrukdomai atlikinėti apeigas, 1840 m. gegužės 25 d., GStAPK, Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, No 3, Bd. 1, l. 180r-182r.*
- Gumbinės apygardos valdžios raštas vidaus reikalų ministrui von Jagowui Berlyne, 1962 m. gegužės 17 d., GStA PK, Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, No 3 Beiheft.*
- HUBATSCH WALTER, *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens, Göttingen, 1969, t. 1.*
- JASINSKI GRZEGORZ, „Apie liuteronybės diferenciaciją Rytų Prūsijoje. Pastabos dėl surinkimų Mozūrijoje XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje“, *Kristijono Donelaičio epochos kultūrinės inovacijos*, sudarė Silva Pocyte, (*Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. 26*), 2013, p. 135-147.
- JASINSKI GRZEGORZ, „Neopietyzm a postawy narodowe. Ruch gromadkarski na Mazurach w XIX i XX w. (do 1956)“, *Gdański Rocznik Ewangelicki, 2014, Nr. 8, p. 108-133.*
- JASINSKI GRZEGORZ, „Pomiędzy sektą a Kościołem. Gromadkarze litewscy i masurcy w XIX wieku (do 1885 roku)“, in *Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1999, Nr. 1, p. 17-42.*
- Karaliaučiaus konsistorijos pranešimas dėl Klaipėdoje veikiančios separatistinės religinės draugijos, 1840 m. liepos 23 d., GStAPK, Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, Bd. 1, l. 178r-179v.*
- Karaliaučiaus konsistorijos pranešimas Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerijai Berlyne, 1829 m. kovo 24 d., GStA PK, Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3.*
- Karaliaučiaus konsistorijos raštas Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerijai Berlyne, 1848 m. balandžio 8 d., GStAPK, Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3.*
- KATZENBACH WILHELM, *Die Erweckungsbewegung. Studien zur Geschichte ihrer Entstehung und ersten Ausbreitung in Deutschland, Freimund, 1957*
- OTELLO RYSZARD, „Ruch gromadkarski w Prusach Wschodnich w latach 1848-1914“, in *Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1976, Nr. 3, p. 307-238.*
- Piety and Modernity: The Dynamics of Religious Reform in Northern Europe, 1780-1920*, sudarė Anders Jarlet, Leuven: Leuven University Press, 2012,
- [PREUSS THEODOR], „Zur Geschichte der Gesellschaft“, *Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft, 1895, t. 20, p. 196-199.*
- RUHBACH GERHARD, „Die Erweckungsbewegung und ihre kirchliche Formation“, in *Die Geschichte der Evangelischen Kirche der Union: Die Anfänge der Union unter landesherrlichem Kirchenregiment, t. 1*, sudarė J. F. Goeters; R. Mau, Leipzig, 1992.
- Suvestinė apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už bažnyčios ribų veikiančias religines draugijas už 1822 m., GStAPK, Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, No 3, Bd. 1, l. 31v.*
- TIESMEYER LUDWIG, *Die Erweckungsbewegung in Deutschland während des 19. Jahrhunderts, Kassel, 1910, t. 4.*

DARIUS BARASA

Nineteenth-century Movements of Religious Awakening in Europe and Private Prayer and Hymn-singing Gatherings in Prussian Lithuania

Summary

The singularity and independence of the *surinkimininkai* or worshippers' movement in Prussian Lithuania, which presumably was not influenced by external factors, that is, by European movements of religious awakening, has been emphasised in historiography frequently and at length. Such a view is to some extent confirmed both by reliable historical nineteenth-century sources and testimonies of the contemporaries of that period. Moreover, one can perceive the unwillingness of the *surinkimininkai* to be identified and associated with *the awakened of the new times* that had spread from other European countries. Still, quite a few historical facts and hints emerge that suggest a possible interaction between the movement of the *surinkimininkai* in Prussian Lithuania and foreign neo-Pietist movements. A broad look at the European movement of Awakening allows discerning the possibilities of a reception of the links between regions and spiritual-religious ideas. It therefore makes one look back at the worshippers of Prussian Lithuania, and as for future research, a narrow and isolated viewpoint should give way to a broader one that would encompass a comparison with other regions of Europe.